SUG'URTA RISKLARINI BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Umumiqtisodiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi

Qobiljonova Shoiraxon Fazliddinovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy moliya tizimining ajralmas qismi bo'lgan sug'urta bozorida risklarni baholash jarayonlarini takomillashtirish va modernizatsiya qilish masalalari tadqiq etilgan. Bugungi kunda an'anaviy anderrayting va baholash uslublarining yetarsizligi sababli yuzaga kelayotgan muammolar, jumladan, ma'lumotlar sifatsizligi, tariflarning statikligi va kiber-xavflarni qamrab olish imkoniyatlarining pastligi tahlil qilingan. Maqolada sug'urta risklarini baholash samaradorligini oshirishning 5 ta asosiy integratsiyalashgan yo'nalishi: Katta ma'lumotlar (Big Data) va telematikani joriy etish, sun'iy intellekt (AI) va mashinaviy o'rganish (ML) modellarini anderraytingga tatbiq qilish, zamonaviy aktuar-matematik usullardan foydalanish, Solvency II va IFRS 17 xalqaro standartlarini integratsiyalash hamda qayta sug'urtalash mexanizmlarini kuchaytirish asoslab berilgan. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida ushbu islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

KALIT SO'ZLAR: Sug'urta riski, anderrayting, Katta ma'lumotlar (Big Data), sun'iy intellekt, aktuar hisob-kitoblar, Solvency II, IFRS 17, qayta sug'urtalash, telematika, dinamik narxlash, moliyaviy barqarorlik.

Sug'urta tizimi milliy moliya tizimining ajralmas qismi bo'lib, iqtisodiyotni barqarorlashtirish, fuqarolar va korxonalarning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash hamda kapital bozorining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Sug'urta kompaniyalari nafaqat sug'urta himoyasini ta'minlovchi sub'ektlar sifatida, balki institutsional investorlar sifatida ham moliyaviy bozorlarda sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ularning yig'ilgan zaxiralari va investitsion faoliyati fond bozorlarida likvidlikni oshirish, uzun muddatli investitsiyalarni amalga oshirish va umumiy

iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadi. Shu sababli sug‘urta kompaniyalarining barqaror ishlashi va ularning risklarini to‘g‘ri baholash milliy iqtisodiyot uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Biroq hozirgi sharoitlarda ichki va xorijiy amaliyotlar, texnologik o‘zgarishlar va global xavflarning ko‘payishi natijasida an’anaviy baholash uslublari yetarli darajada ishonchli natija bermay qolmoqda. Shu holat sug’urta risklarini baholash tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirishni talab etadi. Sug’urta risklarini baholashdagi mavjud muammolarni aniqlashdan boshlash lozim. Avvalo, ma’lumotlar kamligi va sifatining pastligi ko‘plab sug‘urta kompaniyalarida qaror qabul qilish jarayonlarini cheklaydi. O‘zbekiston sharoitida ham tarixiy va statistik ma’lumotlar bazalari to‘liq va yagona formatda yo‘lga qo‘yilmagan; bu esa risklarni kvantifikatsiyalashda noaniqliklarni keltirib chiqaradi. Ikkinchidan, anderrayting jarayonlarida an’anaviy metodologiyalarning ustunligi natijasida subyektiv yondashuvlar mavjud bo‘lib, bu kompaniyalararo standartizatsiyani va shaffoflikni kamaytiradi. Uchinchidan, risklarning dinamik tabiati va tez o‘zgarayotgan tashqi muhit (iqtisodiy inqirozlar, tabiiy ofatlar, pandemiyalar, kiber-xavflar) sug‘urta tariflarining tez va moslashuvchan ravishda yangilanishini talab qiladi; biroq ko‘pchilik sug‘urta tashkilotlarida tariflar statik tizimga asoslangan. To‘rtinchidan, raqamli va kiber xavflarning o‘sishi an’anaviy modellar tomonidan to‘la qamrab olinmaydi, natijada innovatsion xavflar sub’ektiv baholanishi va noto‘g‘ri taqsimlanishi mumkin. Ushbu asosiy muammolar sug’urta sektorining barqarorligini, to‘lov qobiliyatini va mijozlarning ishonchini zaiflashtiradi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish va sug’urta risklarini baholashni samarali takomillashtirish uchun bir nechta integratsiyalashgan choralar talab etiladi. Birinchi yo‘nalish — raqamli texnologiyalar va katta ma’lumotlar (Big Data)ni joriy etish orqali ma’lumotlar infratuzilmasini kuchaytirishdir. Sug‘urta kompaniyalari uchun birlashtirilgan va standartlashtirilgan ma’lumotlar

platformalarini yaratish, tarixiy polis va da’volar ma’lumotlarini, iqtisodiy indikatorlar, ijtimoiy tarmoqlardan olingan ochiq ma’lumotlar hamda telematika va Internet of Things (IoT) qurilmalaridan keladigan real vaqt ma’lumotlarini birlashtirish lozim. Masalan, avtosug‘urtada telematika qurilmalari va mobil ilovalardan olingan drayving ma’lumotlari individual xulq-atvor asosida tariflarni shakllantirishga imkon beradi (Pay-How-You-Drive), bu esa noto‘g‘ri gruppalarga asoslangan tarif ajratmalarini kamaytiradi va adolatli narxlashni ta’minlaydi. Katta ma’lumotlar tahlili yordamida mijozlarning risk profillari yanada batafsil va dinamik ko‘rinishda yaratiladi, bu esa anderrayting sifatini oshiradi va sug‘urta kompaniyasining kapital majburiyatlarini aniqroq baholash imkonini beradi.

Ikkinchi yo‘nalish — sun’iy intellekt (AI) va mashinaviy o‘rganish (ML) modellari yordamida anderrayting va skoring jarayonlarini avtomatlashtirishdir. ML modellari katta hajmdagi ma’lumotlarni o‘rganib, riskni prognozlash va shubhali yoki yuqori xavfli holatlarni aniqlashda inson xatosini kamaytiradi. AI yordamida da’volarni avtomatik ravishda saralash va baholash tizimlari joriy etilishi mumkin; bu esa da’vo ishi muddatlarini qisqartiradi va firibgarlik holatlarini aniqlashni yaxshilaydi. Shu bilan birga, AI modellarining shaffofligini va adolatini ta’minlash zarur: modellarning qaror qabul qilish mexanizmlari tushunarli bo‘lishi, noto‘g‘ri yoki diskriminatsion xulosalar chiqarmasligi uchun model interpretatsiyasi (explainable AI) usullarini joriy etish muhim.

Uchinchi yo‘nalish — aktuar hisob-kitoblar va zamonaviy matematik-statistik modellardan keng foydalanish. Riskning kvantitativ bahosini takomillashtirish uchun ehtimollar nazariyasi, ekstremal qiymatlar nazariyasi, kopula modellari, Monte-Karlo simulyatsiyalari kabi usullarni amaliyotga integratsiya qilish zarur. Aktuarlar va moliyaviy modellashtirish mutaxassislari sug‘urta portfeli diversifikatsiyasini, konsentratsiya risklarini va kapital yetarliligini baholaydigan murakkab modellarni ishlab chiqishi lozim. Stres-testlar muntazam ravishda

o'tkazilib, kompaniyaning yirik tabiiy ofatlar, iqtisodiy inqiroz yoki bozor shoklari sharoitida chidamliligi sinovdan o'tkazilishi kerak. Shu bilan birga, dinamik narxlash mexanizmlari joriy etilishi — risk darajasining o‘zgarishiga qarab sug‘urta mukofotlarini real vaqt rejimida moslashtirish tizimi — sug‘urta kompaniyalarining riskni boshqarish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

To‘rtinchi yo‘nalish — xalqaro standartlarni va eng yaxshi amaliyotlarni integratsiya qilish. Yevropa Ittifoqining Solvency II talablaridan va IFRS 17 moliyaviy hisob-kitob me’yorlaridan olingan tamoyillar sug‘urta kompaniyalarining kapitallari mosligi, risklarni boshqarish tizimlari va hisobdorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Solvency II yondashuvi sug‘urta kompaniyalariga risk asosida kapitalni hisoblash, risklarni o‘lchash va shaffof hisobotlarni joriy etishni talab qiladi, bu esa investorlar va nazorat organlari uchun ishonchlilikni oshiradi. IFRS 17 esa sug‘urta shartnomalarini moliyaviy hisobga olishda yagona ramka yaratib, sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy hisobotlarining shaffofligini oshiradi. Bu standartlarni milliy sharoitga moslashtirilgan bosqichma-bosqich joriy etish orqali sug‘urta bozorining integratsiyasi va xalqaro investorlar ishtirokini rag‘batlantirish mumkin.

Beshinchi yo‘nalish — qayta sug‘urtalash mexanizmini kuchaytirish va risk transferi mexanizmlarini rivojlantirish. Katta va juda katta xavflarni mahalliy resurslar bilan to‘liq qoplash ko‘pincha mumkin emas; shuning uchun xalqaro qayta sug‘urtalash bozorlarini jalb etish, catastrophe bondlar (katastrofa obligatsiyalari) va boshqa intstrumentlar orqali risklarni global bozorga chiqarish lozim. Portfelni sanoat, geografik va mahsulot turlari bo‘yicha diversifikatsiya qilish konsentratsiya riskini kamaytiradi. Shu bilan birga, mahalliy qayta sug‘urtalash institutlarini rivojlantirish — masalan, zaxira kapitalini birlashtirish, davlatning sug‘urta zaxiralariga subsidiya yoki favqulodda fondlar yaratish orqali — tabiiy ofatlar va sistematik xavflar holatida ham sug‘urta tizimining to‘lov qobiliyatini saqlab qolish imkonini beradi.

Yana bir muhim komponent — regulyativ va institutsional kuchaytirish. Sug‘urta kompaniyalarining investitsion faoliyatlari qat’iy tartibga solinishiga ehtiyoj bor, chunki zaxiralarni noto‘g‘ri yoki juda xavfli aktivlarga joylashtirish sug‘urtalanuvchilar va aktsiyadorlar manfaatlariga zid bo‘lishi mumkin. Nazorat organlari investitsiyalarning shaffofligini talablarga muvofiq ta’minlashi, investitsiya portfellari bo‘yicha cheklovlar va diversifikatsiya talablarini belgilashi lozim. Shu bilan birga, nazorat organlarining raqamli va aktuar resurslarini kuchaytirish, shu jumladan sug‘urta kompaniyalarining AI va ML modellarini tekshirish uchun imkoniyatlar yaratish muhimdir. Milliy qonunchilik va me’yoriy hujjatlar sug‘urta kompaniyalarining barqarorligi, hisobdorligi va shaffofligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Sug‘urta risklarini baholashni takomillashtirish jarayonida axborot almashinuvi va hamkorlikning roli beqiyosdir. Sug‘urta kompaniyalari, moliyaviy institutlar, auditor va aktuar xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar, regulyatorlar va akademik muassasalar o‘rtasida ma’lumot almashish platformalarini yaratish orqali umumiy ma’lumotlar bazasini shakllantirish mumkin. Bunday platformalar nafaqat risk modellari va statistika uchun poydevor bo‘lib xizmat qiladi, balki firibgarlikni aniqlash, da’volarni tekshirish va sug‘urta mahsulotlarini optimallashtirishda ham yordam beradi. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar va donorlar yordamida texnik yordam va o‘qitish dasturlari orqali lokal aktuar va BI (business intelligence) mutaxassislarini tayyorlash sug‘urta bozorining professional salohiyatini oshiradi. Takomillashtirish natijalari bir nechta asosiy yo‘nalishlarda sezilarli bo‘ladi. Moliyaviy barqarorlik va to‘lov qobiliyati oshadi: zaxiralarni to‘g‘ri shakllantirish va diversifikatsiya qilish orqali kompaniyalar favqulodda vaziyatlarda ham majburiyatlarini bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Tariflarning adolatliligi va shaffofligi mustahkamlanadi: mijozlar uchun risk darajasiga mos keluvchi mukofot tizimi joriy etilib, bozorda raqobatning samarali ishlashi va iste’molchi ishonchi ortadi. Operatsion samaradorlik oshadi: AI va avtomatlashtirilgan

tizimlar yordamida anderrayting va da’volarni ko‘rib chiqish tezligi ortadi, bu sug‘urta kompaniyalarining xarajatlarini kamaytiradi va xizmat sifatini yaxshilaydi. Bozor infratuzilmasi ham rivojlanadi: investitsion faoliyat shaffof bo‘lib, sug‘urta kompaniyalari institut sifatida fond bozoriga uzoq muddatli kapital keltirib, iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlaydi.

O‘zbekiston sharoitida ushbu takliflarni amalga oshirish quyidagi amaliy bosqichlarda ko‘rib chiqilishi mumkin. Birinchidan, milliy ma’lumotlar bazasini yaratish va yuridik bazani yangilash uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini yo‘lga qo‘yish zarur. Bu bazaga sug‘urta polislarining anonimlashtirilgan statistik ma’lumotlari, da’volar tarixi, tabiiy ofatlar va boshqa tegishli indikatorlar kiritilishi lozim. Ikkinchidan, sug‘urta kompaniyalarida telematika va IoT yechimlarini joriy etishni rag‘batlantirish, buning uchun soliq imtiyozlari yoki davlat tomonidan subsidiyalar taqdim etish mumkin. Uchinchi bosqichda aktuar va AI bo‘yicha kadrlarni tayyorlash uchun oliy o‘quv yurtlari va professional tashkilotlar bilan hamkorlikda maxsus dasturlar ishlab chiqish kerak. To‘rtinchidan, Solvency II va IFRS 17 standartlarini bosqichma-bosqich joriy etish uchun regulyator tomonidan mos yo‘l xaritasi ishlab chiqilishi va o‘tkazish jarayonida kompaniyalar uchun treninglar tashkil etilishi lozim. Beshinchidan, qayta sug‘urtalash bozorini kengaytirish maqsadida xalqaro sug‘urta va qayta sug‘urta tashkilotlari bilan hamkorlikni kuchaytirish, shuningdek, mahalliy qayta sug‘urta institutlarini moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash lozim. Shaxsiy va institutsional tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etish davomida bir nechta ehtiyot choralarini ham e’tibordan chetda qoldirmaslik kerak. AI va ML texnologiyalarni joriy etishda axborot xavfsizligi va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilishga doir qoidalar qat’iy rioya etilishi shart. Modellarning qarorlari shaffof bo‘lishi va ularning xatoliklari muntazam ravishda auditdan o‘tkazilishi kerak. Regulyativ muhitni modernizatsiya qilish jarayonida kichik sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy va texnik imkoniyatlari hisobga olinib, ularga mos moslashuvchan

talablar va yo‘l xaritalari taqdim etilishi maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, xalqaro tajribani to‘liq ko‘chirishga urinishdan ko‘ra, mahalliy sharoitlar, bozordagi ishtirokchilar salohiyati va mijozlarning moliyaviy savodxonligini inobatga olgan holda adaptatsiyalangan yondashuvni ishlab chiqish lozim.

Xulosa qilib aytganda, sug’urta risklarini baholashni takomillashtirish — sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini oshirish, tariflarning adolatliligini ta’minlash va umumiy moliya bozorining rivojlanishiga xizmat qiluvchi kompleks jarayon. Bu jarayon ma’lumot infratuzilmasini mustahkamlash, zamonaviy aktuar va matematik modellardan foydalanish, AI va Big Data texnologiyalarini joriy etish, xalqaro standartlarni bosqichma-bosqich integratsiya qilish hamda qayta sug‘urtalash mexanizmlarini rivojlantirishni talab qiladi. O‘zbekiston sharoitida ushbu tamoyillarni tatbiq etish davlat, regulyatorlar, sug‘urta kompaniyalari va akademik muassasalar hamkorligini faollashtirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Natijada sug‘urta bozori ishonchliligi va samaradorligi oshadi, bu esa milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risidagi”gi PF-4947-sonli Farmoni.
2. Ходжаева Г. (2015) Роль страховых компаний на фондовом рын-ке. / biznes-экперт номер №5 (88)
3. Ялгаров А.А. Бозор иқтисодиёти шароитида қишлоқ хўжалигида суғурта механизмини такомиллаштириш. 08.00.04-Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ихтисослиги бўйича иқтисод фанлари илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент - 2006 йил.
4. Tursunov, A. A. Sug‘urta bozorini rivojlantirishda moliya tizimining ahamiyati // *Iqtisodiyot va moliya bozorlari*. – Toshkent, 2015.

5. Adilova, G. X. Moliyaviy barqarorlik va sug‘urta risklari boshqaruvini baholash metodologiyasi // *Moliya bozori va sug‘urta risklari boshqaruvi*. – Toshkent, 2020.
6. Nurmuxamidova, M., & Matqurbanova, A. (2023). SUG‘URTA KOMPANIYALARINING RISKLARNI BOSHQARISH FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI. *Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil*, *1*(7), 99-110. https://doi.org/10.60078/2992-877X-2023-vol1-iss7-pp99-110